

Культурно-освітній аспект життя німецької етнічної меншини Харківщини в умовах впровадження політики коренізації

Стаття присвячується вивченню проблемам національно-культурного і освітнього розвитку німецької національної меншини Харківщини в умовах впровадження політики коренізації. Розглядаються заходи радянської влади направлені на позитивні зміни в культурно-освітній галузі даної етнічної групи.

Ключові слова: національна меншина, етнічна політика, коренізація.

Статья посвящается изучению проблем национально-культурного и образовательного развития немецкой национальной меншины Харьковщины в условиях внедрения политики коренизации. Рассматриваются мероприятия советской власти направленные на позитивные изменения в культурно-образовательной отрасли данной этнической группы.

Ключевые слова: национальная меншина, этническая политика, коренизация.

Article is devoted to studying the problems of national cultural and educational development of the German minority in Kharkivindigenization policy implementation. Consider measures aimed at the Soviet improvements in cultural and educational field this ethnic group.

Key words: national minority, ethnic policy, korenizatsiya.

Постановка проблеми. На даному етапі розвитку вітчизняної історичної науки зростає інтерес до вивчення проблеми етнічних меншин в історії України. Зокрема, увагу дослідників привернула і німецька меншина, представники якої проживають в різних регіонах України, в тому числі і на Харківщині.

Вивчення культурно-освітнього аспекту життя даної етнічної групи в контексті впровадження політики коренізації, що мала місце в 1920-х роках, обумовлено потребою вивчення історичного досвіду вирішення національного питання в Україні, для уникнення в подальшому негативних тенденцій міжетнічних відносин.

Аналіз актуальних досліджень. Історія німецького населення України, його культурний розвиток, є актуальним предметом вивчення. Проте, слід зазначити, що дослідники приділяють увагу передусім німецьким общинам Наддністрянської і Південної України [1, 18, 29], випускаючи з уваги зокрема Харківщину.

Метою статті є дослідження особливостей культурного і освітнього аспектів життя німецької етнічної меншини Харківщини в умовах впровадження політики коренізації 20-х рр. ХХ ст., що обумовлено, відсутністю дослідження з цього питання.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи культурно-освітній аспект життя німецької меншини регіону в зазначений період, слід розпочати з мовного питання, що гостро стояло саме в освітній галузі, хоч політика коренізації і передбачала розвиток національних культур і мов. Основні положення політики коренізації в цій галузі були сформульовані в рішеннях XII з'їзду РКП(б): організація навчальних закладів всіх ступенів, закладів культури, газет і журналів, книговидавництва мовами національностей, відродження і розвиток національних традицій і культур.

Значну роль у забезпеченні культурних і мовних інтересів німецької та інших етнічних груп відіграла система національної освіти, яка складалася з мережі загальноосвітніх та спеціальних навчальних закладів, навчання в яких здійснювалось мовами національних меншин. Підґрунтям створення і функціонування цієї системи був декрет РНК УСРР від 27 липня 1923 р. «Про заходи в питанні українізації виховних і культурно-просвітніх установ» [22, С. 239-246].

Одним з головних питань в галузі загальної освіти була ліквідація неписьменності серед населення, яка розпочалася з прийняттям 21 травня 1921 р. Раднаркомом УСРР постанови «Про боротьбу з неписьменністю» [22, С. 118], яка зобов'язувало все населення віком від 8 до 50 років,

що не вмiло читати чи писати, навчитись грамотi українською, російською, або, за бажанням, iншою мовою. Органiзацiя роботи по втiленню цiєї програми покладалась на Народний комiсарiат освiти, Головполiтосвiту, в склад якого була включена новостворена Всеукраїнська надзвичайна комiсiя по боротьбi з неписьменнiстю та її мiсцевими осередками.

Широкомасштабнi заходи в зазначеному напрямку розгорнулись лише наприкінцi 1923 р., коли була прийнята загальна програма по лiквiдацiї неписьменностi. Саме з цього часу розпочалося масове розгортання роботи по лiквiдацiї неписьменностi в цiлому, i серед нацiональних меншин зокрема.

Але говорячи про полiтику лiкнепу вiдносно нацменшин, слiд зазначити, що серед нiмецького населення вона не мала ефективного застосування, в основному через високий рiвень писемностi представникiв цiєї нацiональної групи. Так, станом на 1926 р. 84,78 % нiмецького населення Харкiвської округи були писемним, зауважимо, що це найвищiй показник серед представникiв iнших етносiв, включаючи i українцiв [2, С. 310].

Станом на 1924 р. в Харкiвській губернiї не iснувало жодної групи по лiквiдацiї неписьменностi серед нiмецького населення, на вiдмiну вiд єврейського етносу, який маючи доволi високий вiдсоток писемних, все ж мав змогу отримувати освiту в рамках вищезгаданої програми [4, Арк. 2-11]. Ситуацiя не змiнилась i у 1926 р., з 14 лiкнеппунктiв для нацiональних меншин в Харкiвській окрузi не було жодного нiмецького [11, Арк. 32]. Такий стан речей можна пояснити недостатньою кiлькiстю вчительських кадрiв.

Спробою вирiшення кадрового питання стала постанова «Про трудову участь письменних у лiквiдацiї неписьменностi» видана Харкiвським окружним виконавчим комiтетом 30 серпня 1929 р. [17, Арк. 194]. Але вона не вплинула на ситуацiю належним чином.

Говорячи про реалiзацiю урядової полiтики щодо освiти нацiональних меншин, слiд зауважити, що особливого значення набували питання формування мережi загальноосвiтнiх нацiональних шкiл, створення життєздатних та дiйових органiв по їх керiвництву, органiзацiйному та науково-методичному забезпеченню. Процес створення шкiл для нацiональних меншин спiвпав з процесом формування системи радянської освiти, що вiдбувався шляхом докорiнної реорганiзацiї дореволюцiйної структури.

На Харкiвщинi створення шкiл для нацiональних меншин почалося ще до впровадження полiтики коренiзацiї, а саме у 1918-1921 рр. [21, С. 63]. Так, в зазначений перiод в Харковi було створено декiлька єврейських, польських i вiрменська школи, але жодної нiмецької [6, Арк. 190].

iснування мережi нацiональних шкiл вимагало створення системи органiв, якi б могли ефективно керувати її роботою. Первинною ланкою в процесi органiзацiї системи освiти нацiональних меншин, у вiдповiдностi до «Положення про органiзацiю справи освiти нацiональних меншин, якi населяють територiю УРСР» вiд 10 серпня 1922 р., стало Центральне нацiональне бюро Наркомосу, яке в своїй роботi спиралось на вiдповiднi нацiональнi губернські бюро, нацiональнi вiддiли при губсоцосi, губполiтосвiти i губвидави [26, С. 94-99]. Однак, ця струнка структура керiвництва органами народної освiти для нацiональних меншин в бiльшостi своїй так i не була впроваджена в життя. Так, наприклад, в Харкiвській окрузi станом на 1922 р. було лише три штатних працюючих.

Разом з тим, запровадження навчання дiтей нацiональних меншин їх рiдною мовою натрапило на ще бiльшi труднощi, нiж це мало мiсце серед дiтей української народностi, що пояснювалось браком вчительських кадрiв.

У 1924-1925 рр. впровадження системи нацiональної освiти виходить на новий рiвень, чому сприяло формування законодавчої бази, збiльшення державного фiнансування i поживлення роботи Ради нацiональних меншин Наркомату освiти.

Завдяки цьому, на початку 1925 року склалася досить широка мережа шкiл, помiтною частиною яких на Харкiвщинi вже були нiмецькi школи, їх, згiдно шкiльного перепису 1925 р., налiчувалось 11 (початковi чотирирiчнi школи) [28, С. 25], 9 з яких розташовувались на територiї Iзюмської округи [5, Арк. 212].

Поступово мережа нiмецьких шкiл на Харкiвщинi збiльшувалась. Так, у 1926-1927 навчальному році у мiстi Харковi [7, Арк. 146] та нiмецьких селax Нестелiвцi та Наталiвцi Лозiвського району [15, Арк. 12] були вiдкритi нiмецькi школи.

Але, збiльшення кiлькостi нiмецьких шкiл не змогло повнiстю задовольнити потребу в них населення цiєї нацiональностi. Так, нiмецькi дiти шкiльного вiку (8-14 рокiв) були забезпеченi школою лише на 58 % [14, Арк. 252-253]. Разом iз тим, нiмецькi, як i iншi нацiональнi школи,

потерпала від нестачі кваліфікованих кадрів і недостатнього забезпечення навчальними посібниками.

Разом із перебудовою мережі освітніх закладів за мовою навчання відбувається і її професійна орієнтація, та звана «політехнізація», яка передбачала прикріплення загальноосвітніх шкіл до промислових підприємств. Так, в ході цього процесу німецька школа була прикріплена до ХЕМЗ [9, Арк. 61].

Нова національна політика радянської влади зачіпала не лише шкільну, але і дошкільну освіту. На початку 1920-х років починається створення таких закладів дошкільного виховання, як дитячі садки, дитячі майданчики і дитячі будинки на національній основі [19, С. 36]. Німецький дитячий садок у Харкові було створено лише у 1927 році, і діяв він не за рахунок місцевого бюджету, а існував на кошти батьків [16, Арк. 13]. Інших дитячих установ, як то дитячі будинки і дитячі майданчики, ця етнічна меншина в Харкові не мала.

Політика коренізації впроваджена радянською владою зачіпала не лише, згадувану раніше, систему освіти, вона передбачала також створення мережі культурно-освітніх закладів.

У Харкові, який був столицею УСРР, були представлені майже всі можливі форми національно-культурної роботи: національні клуби, червоні кутки, хорові капели, колективи художньої самодіяльності, театри, бібліотеки тощо.

Найбільш розповсюдженою формою культурно-освітньої роботи стали національні клуби, які були визначені ЦК КП(б)У однією з кращих форм і центром концентрації організаційно-пропагандистської роботи [23, С. 91-92].

Тому, в Харкові було створено розгалужену мережу національних клубів, до якої, за розпорядженням Окрнацменкомісії від 7 травня 1927 р., приєднався і німецький заклад подібного типу [3, С. 141], який обслуговував близько 250 осіб [10, Арк. 16]. Необхідно зауважити, що число відвідувачів німецького клубу, як і клубів інших національних груп, складала молодь, що працювала на промислових підприємствах, адже характер прийому до таких установ мав класовий характер.

Разом із тим, робота таких установ наштовхувалась на значні перешкоди, як наприклад відсутність відповідних приміщень. Ця проблема дуже гостро стояла для німецького клубу, якому було виділено 2 кімнати в будинку № 3 по вулиці Троїцькій, але він міг використовувати лише одну, оскільки інша була зайнята мешканцями [8, Арк. 32]. Ще однією проблемою в роботі вищезгаданої установи, була недостатня кількість літератури німецькою мовою і її несвочасне поповнення [27, С. 132].

Проблема з незадовільним поповненням бібліотек літературою мовами національних меншин в цілому, і німецької зокрема, корінилася у відносно невеликих обсягах її друку Державним видавництвом України, яке віддавало перевагу літературі українською та російською мовами [20, С. 7].

Разом із тим, обов'язковою умовою для успішної політики коренізації було становлення видавничої справи мовами національних меншин. Цим питанням займалась, створена 25 травня 1926 р. в Харкові, Всеукраїнська філія Центрального видавництва народів СРСР, якою керували представник від ЦКНМ при ВУЦВК, Ради національних меншостей Наркомату освіти, Підвідділу національних меншостей при Агітпропі ЦК КП(б)У [24, С. 91].

Для забезпечення попиту представників національних меншостей видавалася різноманітна наукова, технічна, сільськогосподарська і політична література. За 1926-1927 рр. Українська філія Центрвидаву випустила 99 назв книжкової продукції, з якої 23 німецькою мовою [29, С. 110].

Створення видавництва поживило й випуск періодичних видань, зокрема, станом на 1927 р. існувало 3 журнали («Neuland» («Нова країна»), «Die Trompete» («Сурма»), «Kommunistische Erziehung» («Комуністичне виховання»)) [25, С. 15, 54, 57, 77, 94, 99, 108, 123, 146, 172, 207, 209] і 2 газети німецькою мовою [30, С. 29].

Крім того, на сторінках україномовних видань практикувалось розміщення матеріалів мовами національних меншин, зокрема німецькою, які згідно рішення ЦКНМ у травні 1928 р. були розміщені в газеті «Червоне село» [13, Арк. 17].

В мистецькій галузі, радянська влада в рамках політики коренізації, давала змогу харків'янам ознайомитись з роботам живописців різних національностей, зокрема німецької. Так, Всеукраїнське товариство культурних зв'язків із закордоном влаштувало у 1929 р. виставку німецької графіки [12, Арк. 385].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Харківщина, з огляду на її етнічний склад та стратегічне значення столичного регіону, стала одним із плацдармів проведення

широкомасштабного експерименту, що отримав назву „коренізація” і включав у себе ряд напрямків: державного будівництва, соціально-економічного та культурно-освітнього. Проте найбільших успіхів така національна політика радянської влади зазнала саме в культурно-освітній галузі зазначеної етнічної групи регіону. На території Харківщини було створено одинадцять чотирирічних шкіл, видавалися газети і журнали німецькою мовою. Проте, цих заходів було недостатньо, навіть зважаючи на малочисельність німецької національної меншини в краї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильчик В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XXI ст.) / В.М. Васильчук. – К.: Видавничий центр КНПУ, 2004. – 340 с.
2. Всесоюзная перепись населения 1926 г. Т. XII. Украинская Социалистическая республика. Итоги по республике. – М.: Издание ЦСУ Союза ССР, 1928. – 486 с.
3. Гончарові О.С. Національні меншини Харківщини в умовах здійснення політики коренізації (20-ті початок 30-х років XX ст.): дис... канд. іст. наук / О.С. Гончарова. – Харків, 2006. – 268 с.
4. ДАХО, ф. 1, оп. 1, спр. 1137.
5. ДАХО, ф. Р-203, оп. 1, спр. 1563.
6. ДАХО, ф. Р-203, оп. 1, спр. 781.
7. ДАХО, ф. Р-408, оп. 2, спр. 1118.
8. ДАХО, ф. Р-408, оп. 4, спр. 2627.
9. ДАХО, ф. Р-408, оп. 4, спр. 2631.
10. ДАХО, ф. Р-408, оп. 4, спр. 2640.
11. ДАХО, ф. Р-408, оп. 6, спр. 38.
12. ДАХО, ф. Р-845, оп. 2, спр. 493а.
13. ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 1185.
14. ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 1205.
15. ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 1970.
16. ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 1975.
17. ДАХО, ф. Р-845, оп. 3, спр. 3483.
18. Євнух В.Б., Чирко Б.В. Німці в Україні (1920-і – 1990-і роки) / В.Б. Євтух, Б.В. Чирко. – К.: ІНТЕЛ, 1994. – 183 с.
19. Інструкція про організацію і ведення дитячих садків // Пролетарська освіта. – 1920. – Ч. 2. – С. 36.
20. Козаченко А. Книжкова продукція УСРР 1923-1926 / А. Козаченко. – К.: Український науковий інститут книгознавства, 1927. – 44 с.
21. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917-1927 .: зб. док. і мат. – К.: Наукова думка, 1979. – 668 с.
22. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення партії і радянського уряду 1917-1959 рр.: Зб. док. – Т. 1.: 1917 – червень 1941. – К., 1959. – 883 с.
23. Обіжчик ЦК КП(б)У губкомам та губполітосвітам про організацію клубів національних меншостей та інтернаціональних клубів. 6 липня 1921 р. // Укр. іст. журн. – 1990. – № 8. – С. 91-92.
24. Павленко В. В. Державне видавництво національних меншин в УРСР і духовне спілкування українського і болгарського народів / Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки / В.В. Павленко. – К.: Наукова думка, 1991. – Вип. 1. – 294 с.
25. Періодичні видання УРСР. 1918-1950. Журнали. Бібліографічний довідник. – Харків: Вид-во книжкової палати УРСР, 1956. – С. 15, 54, 57, 77, 94, 99, 108, 123, 146, 172, 207, 209.
26. Положення про організацію справи освіти національних меншин, які населяють територію УРСР. 10 серпня 1922 р. // Укр. іст. журн. – 1990. – № 8. – С. 94-99.
27. Потапчик М. Робітничий клас України в національно-культурному будівництві // Більшовик України / М. Потапчик. – 1932. – № 5-6. – С. 130-141.
28. Статистика України. Народна освіта України. Установи соціального виховання на 1 грудня 1925 р. – Харків: Центральне статистичне управління, 1927. – 80 с.
29. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки XX ст.) / Б.В. Чирко. – К.: Асоціація “Україно”, 1995. – 350 с.
30. Якубова Л.Д. Національно-культурне життя етнічних меншин України (20-30 рр.): Коренізація і денационалізація / Л.Д. Якубова // Укр. істор. журн. – 1998. – № 6. – С. 29-40.